

O PROZODIJI LATINISTA JAKOVA BUNIĆA

Jakov Bunić, latiniziranim imenom *Iacobus Bonus Racusaesus*, nesumnjivo je jedna od najmarkantnijih ličnosti hrvatske književnosti razdoblja humanizma pisane latinskim jezikom¹. Svojim dvama epovima — *De raptu Cerberi*² i *De vita et gestis Christi*³ — taj je talentirani pjesnik još za života stekao lijep ugled i slavu u domovini i u inozemstvu. Njegova djela i danas zaslužuju našu pažnju, ne samo zbog znatne kulturno-historijske važnosti nego, dobrim dijelom, i zbog svojih umjetničkih kvaliteta, zbog čega ih je u prvom redu i vrijedilo učiniti pristupačnijima široj kulturnoj javnosti⁴.

Priređujući novo izdanje Bunićevih djela⁵, zapazio sam u njima na podosta mjesta što veća što manja odstupanja od prozodije njegovih književnih uzora — klasičkih rimskih pjesnika. Kako je Bunić imao solidno klasičko obrazovanje te nam se u svojim epovima pokazuje kao vrlo dobar poznavalac latinskoga pjesničkog izraza i stiha, tj. ritmičke strukture heksametra, ta pojava svakako zaslužuje da se pobliže raz-

¹ Literatura (najvažnija):

Đ. K ö r b l e r, „Jakov Bunić Dubrovčanin, latinski pjesnik (1469—1534)“, *Rad JAZU* 180, Zagreb 1910, str. 58—145;

V. Z a b u g h i n, *Vergilio nel rinascimento italiano*, sv. II, Bolonja 1923, str. 187—190; I s t i, *Storia del rinascimento cristiano in Italia*, Milano 1924, str. 236—238;

A. S e l e m, „Di alcuni studi su Giacomo Bona e il rinascimento cristiano“, *Atti e memorie della Società dalmata di storia patria*, Zadar 1926, sv. I, str. 239—248;

M. K o m b o l, *Povijest hrvatske književnosti do preporoda*, Zagreb (Matica Hrvatska) 1962³, str. 72—74;

V. V r a t o v i ć, u ediciji *Hrvatski latinisti* („Pet stoljeća hrvatske književnosti“, knj. 2) sv. I, Zagreb (Matica Hrvatska — Zora) 1969, str. 457—460.

² Mitološki spjev u tri pjevanja s ukupno 1006 heksametara, prvi put tiskan oko god. 1500. u Bolonji ili Rimu.

³ Glavno Bunićevo djelo, kršćanska epopeja u šesnaest pjevanja s preko deset tisuća heksametara; tiskano u Rimu 1526. zajedno s manjim epom *De raptu Cerberi* (drugo izdanje).

⁴ U citiranoj ediciji *Hrvatski latinisti*, I 462 i d. donesen je uz latinski tekst paralelno i prijevod u prozi odabranih odlomaka obaju epova iz pera H. J u r i š i ć a. — U povodu 450. obljetnice rimskoga izdanja, koje sadrži Bunićeva *opera omnia*, pisac je ovih redaka objavio u zagrebačkom časopisu *Forum* (XV/1976, br. 9, str. 425—448) prijevod u stihu izvornika prvoga pjevanja *De raptu Cerberi* i nešto odlomaka iz većega epa s komentarom i uvodnom napomenom o piscu i njegovu djelu.

⁵ Za ediciju JAZU „Hrvatski latinisti“: kritički tekst, metrički prijevod, komentar.

motri i, po mogućnosti, razjasni; to prije što su takva odstupanja — recimo odmah, u relativno istom opsegu, a kadšto i u istom obliku — već registrirana u njegova suvremenika Marulića⁶, dakle i u drugoga od dvojice vrhunskih naših humanističkih epičara. Stoga ovaj napis treba da bude prilog boljemu poznavanju nekih vidova versifikacije naših latinista u prvoj četvrtini XVI stoljeća.

Ogledajmo sada redom spomenuta odstupanja najprije u epu *De vita et gestis Christi!*

I 220 *universae* mjesto *universae* — Riječi s prozodijskom vrijednošću epitrita drugoga: —U—, koji je osobit oblik trohejskoga metra, ne mogu ući u heksametar jer se svojom strukturom protive daktilskom ritmu uopće. Bunić je slog -ni- uzeo kao dug ili omaškom ili je, što mi se čini vjerojatnije, svjesno izmijenio njegov kvantitet da bi tu riječ, kao i neke druge istoga ili sličnoga prozodijskoga lika, prilagodio shemi heksametra. Ako je tako, onda je to tzv. metričko produljivanje, postupak koji se u antičko doba iz metričke nužde češće primjenjivao, ali u heksametru ne u riječima toga prozodijskog lika⁷.

II 322 *foemore*, XV 547 i 580 *foemora* mj. *fěmore*, *fěmora* — U Bunićevo vrijeme moglo se diftongom *oe* bilježiti i dugo, pa čak i kratko *e*. Da je ovdje *e* uzeto kao dugo, pokazuje ritam stiha jer oblik od tri kratka sloga također nije mogao ući u heksametar. Pjesnik je dakle ili pogriješio ili je svjesno izmijenio kvantitet prvoga sloga.

IV 260, VII 230 i XII 821 *rēi* mj. *rēi* — Vjerojatno analogijom prema *fidēi*, kakva je bila jedna od skanzija toga oblika u srednjem vijeku⁸, ali i u starijem latinitetu⁹.

IV 430 *Tibērius* mj. *Tibērius* — Metričko produljivanje: riječi od četiri kratka sloga, kakva je i ova, također predstavljaju jedan od onih ritmičkih oblika koji su tuđi shemi heksametra.

V 52, VII 136, X 245, XI 383, XII 767 i XVI 569 *retūdit* mj. *retūdit* — Vjerojatno prema srednjovjekovnoj akcentuaciji i skanziji *retūlit*, *tradēdit* i sl.¹⁰

V 160 *Būbastide* mj. *Būbastide* — Isp. grč. Βούβαστις. Humanistički pjesnici znatno više griješe u prozodiji grčkih nego latinskih riječi jer su grčki jezik slabije poznavali.

V 331, IX 175, X 515, XI 468 i XVI 60 *Tybēriadis* mj. *Tybēriadis* — Vidi napomenu uz IV 430.

V 372, 403, X 805, XV 798 i 826 *Nicodemus* mj. *Nicodemus* — Ili je pjesnik pogriješio jer nije znao da je u tom grčkom imenu slog *Ni-* dug po

⁶ Isp. V. Gortan, „O prozodiji u Marulićevoj *Davidijadi*“, *Ž. A* V/1955, sv. 1, str. 104—110.

⁷ Interesantno je napomenuti da Marulić na drugi način (također protiv klasičkoga uzusa) prilagođuje shemi heksametra riječi iste prozodijske vrijednosti — po kraćivanjem prvoga dugog sloga, npr. *Dav.* VII 26 *dēdidere* mj. *dēdidere*, VIII 17 *tēgularum* mj. *tēgularum*, X 776 *tēmulentae* mj. *tēmulentae*.

⁸ Isp. D. Norberg, *Introduction à l'étude de la versification latine médiévale*, Stockholm 1958, str. 12.

⁹ Isp. F. Crusius, *Römische Metrik*, München 1955², str. 8.

¹⁰ Isp. Norberg, *Introduction*, str. 20. i isti, *Manuel pratique de latin médiéval*, Paris 1968, str. 20.

prirodi ili je svjesno pokratio prvi slog da bi i tu riječ trohejskoga ritma prilagodio shemi heksametra.

VI 428 *dētur* mj. *dētur* — Nije tiskarska pogreška jer kontekst traži konjunktiv. Možda je pjesnika zaveo kvantitet korjenitoga sloga u indikativu *dātur* ili je, što mi se čini vjerojatnijim, posrijedi neobična prozodijaska licencija.

VI 451 *senticosis* mj. *senticosis* — Vidi napomenu uz I 220.

VII 21 *condŷli* mj. *condŷli* — V. napomenu uz V 160.

VII 65 *paralŷsis* mj. *paralŷsis* — Omaška ili metričko produljivanje.

VIII 310 *muliēre* mj. *muliēre* — Takva je redovito bila skanzija te riječi u srednjovjekovnoj versifikaciji¹¹, odakle su je preuzimali i humanistički pjesnici¹².

VIII 350 *Ciliciae* mj. *Ciliciae* — Metričko produljivanje.

VIII 429 i XII 841 *fāc* mj. *fāc* — Isto ima i Marulić na nekoliko mjesta¹³.

VIII 472, X 46, 605, XI 400, XII 212, XIII 232 i 442 *pharisāicus* mj. *pharisāicus* — Metričko produljivanje: od pet kračina produljena je treća.

VIII 479 *scidit* mj. *scidit* — I u Marulića nalazimo *discidit* (Dav. I 74) mj. *discidit*.

VIII 490 i XV 799 *myrrhaeus* mj. *myrrhēus* — I Marulić ima u ovoj riječi dugo *e*¹⁴, dok je u klasičkih rimskih pjesnika kratko¹⁵.

IX 45 *āiunt* mj. *āiunt* — To je *a-* u antičkih pjesnika dugo, ali ga Bunić redovito krati; isp. i X 45, 123, XI 75 (*āiebant*), 241, 311, XII 771.

IX 182 *parābolicis* mj. *parābolicis* — Metričko produljivanje: od četiri prva kratka sloga produljen je drugi.

IX 197 *tricesima* mj. *tricesima* — Možda analogijom prema *triduum* koje u srednjovjekovnoj versifikaciji ima kratak slog *tri-*.

X 8 *exis* mj. *exis* — Dugo *i* ne pokraćuje se u klasičkom latinitetu ispred završnoga *s*; možda analogijom prema *exit*. Posrijedi je dakle ili omaška ili pretjerana pjesnička licencija.

X 103 *lābrusca* mj. *lābrusca*.

X 174 *Philomēna* mj. *Philomēna* — Isp. grč. Φιλομένη. Analogijom prema *Philomēla* (v. napomenu uz V 160) ili je posrijedi utjecaj srednjovjekovne akcentuacije. Naime, kad je nestalo razlike u kvantitetu između prvobitno dugih i kratkih vokala, grčke su riječi mogle u latinskom zadržati akcenat na onom slogu na kojem su ga nosile u grčkom¹⁶. U svakom slučaju, valjalo je produljiti jedan od četiri kratka sloga da bi se ta riječ prilagodila shemi heksametra.

¹¹ Objašnjenje i primjere vidi u Norberga, *Introduction*, str. 10 i d. i Manuel, str. 21.

¹² Za primjere u Marulića isp. Gortan, *o. c.*, str. 108.

¹³ Gortan, *o. c.*, str. 107, pomišlja da je Marulića mogla zavesti duljina vokala u imperativima *dīc* i *dūc* koji su po obliku bliski obliku *fāc*.

¹⁴ Isto ima i Marulić u pjesmi *De sancto Nicolao*, st. 5: *myrrheae* — *urbi*, isp. M. Šrepić, „Marulićeve latinske pjesme“, *Građa za povijest književnosti hrvatske (JAZU)* knj. 2, Zagreb 1899, str. 31.

¹⁵ Isp. npr. Prop. III 10. 22.

¹⁶ Isp. Norberg, *Introduction*, str. 17 i d. i Manuel, str. 19.

X 271 *sacrōsanctae* mj. *sacrōsanctae* — Vidi napomenu uz I 220.

X 379 *probatica* mj. *probatica* — Metričko produljivanje.

X379 *stāret* mj. *stāret* — Pretjerana pjesnička licencija ili je pjesnika zavela kračina vokala *a* u obliku *dāret*.

X 550 *sēmiflexa* mj. *sēmiflexa* — Omaška (isp. grč. ἡμι-) ili metričko pokraćivanje (v. napomenu uz V 372).

X 768 *sōcordia* mj. *sōcordia*.

XI 96 *servitūs* mj. *servitūs* — Da se ne radi o slučajnoj omašci, vidi se po tome što je pjesnik upotrijebio pogrešan kvantitet još jednom, u stihu 99. No možda je, kako se i inače dosta slobodno odnosi prema klasičkoj prozodiji, učinio to svjesno hoteći pod svaku cijenu uvrstiti u heksametar i taj oblik, pa je kretik pokratio u daktil.

XI 171 *fiēret* mj. *fiēret* — Takve siceze nalazimo tek pri kraju antike u nekih kršćanskih pjesnika¹⁷.

XI 210 *pāpilla* mj. *pūpilla*.

XI 451 i 483 *decāpoleos*, *decāpoleae* mj. *decāpoleos*, *decāpoleae* — Vidi napomenu uz IX 182.

XI 520, 539, XIII 464 i 495 *sadduceus* mj. *Saddūcaeus*.

XI 576 *Libanus* mj. *Libanus* — Metričko produljivanje: da bi taj oblik od tri kratka sloga mogao ući u shemu heksametra, prva je kračina uzeta kao duljina, i od tribraha nastao je daktil. Tako su u sličnoj prilici postupali i antički pjesnici daktilici.

XI 643 *binominis* mj. *binominis* — Možda je to utjecaj srednjovjekovne versifikacije gdje je takva skanzija bila moguća¹⁸.

XI 760 *fecēritis* mj. *fecēritis* — Očita prozodijska pogreška, nonšalantnost ili neobična pjesnička sloboda jer je takvo *e* u svim oblicima perfektne osnove kratko.

XII 73 *iūnior* mj. *iūnior* — Isto nalazimo i u Marulića, *Dav.* I 137. Čini se da nije posrijedi omaška, već da je pjesnik svjesno upotrijebio skanziju koja je bila uobičajena u srednjem vijeku¹⁹.

XII 75 i 820 *sēmisse* mj. *sēmisse* — Vidi napomenu uz X 550.

XII 109 *pettasus* mj. *pētasus* — Pjesnik ili nije znao da se ta riječ ne piše s dva nego s jednim *t* (isp. grč. πέτασος) ili je svjesno na taj način (*positione*) produljio prvi od tri kratka sloga da bi od tribraha dobio daktil.

XII 161 *septuāgena* mj. *septuāgena* — U Marulića (*Dav.* XII 109) *octuāgena*! I ta skanzija potječe iz srednjovjekovne versifikacije²⁰.

XII 170 i 188 *indūcias* mj. *indūcias* — Ili pjesniku nije bio poznat točan kvantitet toga sloga ili ga je svjesno pokratio jer ni taj oblik (— — —) nije mogao ući u shemu heksametra.

¹⁷ Isp. Norberg, *Introduction*, str. 29.

¹⁸ Marulić ima i *bis*, isp. Gortan, *o. c.*, str. 106.

¹⁹ Jedan stih s natpisa na raki sv. Šimuna u Zadru (g. 1380) glasi ovako:

Elyzabet iūnior quam voto contulit almo.

Ritam heksametra pokazuje da treba čitati *iū-*.

²⁰ Isp. posljednji stih s natpisa spomenutog u prethodnoj bilješci:

Anno milleno treceno septuageno.

Ritam heksametra pokazuje da treba čitati *septuā-*.

XII 391 *parābola* mj. *parābola* — Vidi napomenu uz IX 182.

XII 423 *tritici* mj. *tritici* — Za kvantitet prvoga sloga isp. *trivi*, *tribulum*.

XII 539 *utrāque* (*soror*) mj. *utrāque* — Pogrešna je skanzija mogla nastati pod utjecajem netočne (školske?) akcentuacije: *utérque*, *utrāque*, *utrúmque* mjesto pravilne: *utérqae*, *útrāque*, *utrúmque*.

XII 814 *sis* mj. *sis* — Kako je već rečeno (uz X 8), dug se vokal ne pokraćuje ispred -s. Pogrešna je skanzija mogla nastati analogijom prema *sim*, *sit*, gdje se dugo *i* pravilno pokratilo prema glasovnom zakonu koji je vrijedio u klasičkom latinitetu²¹.

XIII 239 i 351 *publicanus*, *publicani* mj. *publicanus*, *publicani* — Vidi napomenu uz I 220.

XIII 345 *üter* mj. *üter*.

XIII 516 *scābella* mj. *scābella*.

XIII 535 *philacteria* — Očekivali bismo da će taj slog biti dug po položaju jer *ct* nisu ni tzv. *muta cum liquida* niti su jedna od onih konsonantskih skupina (*st*, *sp*, *sc*) ispred kojih je vokal mogao ostati kratak u srednjovjekovnoj versifikaciji. Bit će da se Bunić ovdje poslužio licencijom koja je bila moguća u starijih rimskih pjesnika te svjesno ostavio kritični slog kratkim da bi tu riječ prilagodio shemi heksametra²².

XIII 671 *tribula* mj. *tribula* — Vidi napomenu uz XII 423.

XIII 806 *crāpula* mj. *crāpula* — Isto tako skandira i Marulić, *Dav.* V 39!

XIV 26 *emūniunt* mj. *emūniunt* — Omaška ili pretjerana pjesnička licencija.

XIV 138 *gaballo* mj. *gabālo* — Omaška ili je slog -bā- svjesno produžen *positione* (-bal)-.

XIV 162 i 285 *azīma* mj. *azīma* — Osim što je skanzija netočna, trebalo je tu grčku riječ napisati sa *y* a ne sa *i* (također u XIII 335 *phylacteria*, a ne *philacteria*; isp. i napomene uz V 160, X 174 i XII 109).

XIV 240 *probē* mj. *probē* — Prema antičkom modelu *benē*, *malē* u srednjem se vijeku pokraćuje i *piē* u *piē*²³, *congruē* u *congruē* itd.

XIV 491 *scōria* mj. *scōria* — Isp. grč. σκωρία.

XIV 604 i XIV 25 *frāmea* mj. *frāmea*.

XIV 682 *cālent* mj. *callent* — Nezgodna prozodijska pogreška, koja mijenja smisao. Pjesnik je za *znati* uzeo *caleo*, što znači: biti topao,

²¹ Franjo Božićević Natalis ima na dva mjesta *velis*: II 19 i LIII 73; citiram prema M. Markoviću, *Pesme Franja Božićevića Natalisa*, Beograd (SAN) 1958, str. 46. i 100.

²² Isp. u Terencija, *Phorm.* 434 *senēctutem*. To je tzv. jampsko pokraćivanje, ali njemu nema mjesta u heksametru. Uza sve to istu licenciju nalazimo, dapače češće, i u drugih naših humanista: isp. u Marulića, *Dav.* IV 414, XI 264 i XII 444 *ferēbatur*, V 285 *trucidare*, XIII 108 *sedēremus*, a u Natalisa XLI 1 *novēnorum*, LXXVI 3 *renāscēntia*, LXXVII 13 *procēllosis* i VI 3 *venēnato*. Ovaj posljednji oblik s istom skanzijom ima i Ivan Polikarp Severitan u *Solimaidi*, II 75 (citiram prema izdanju iz g. 1522).

²³ Tu skanziju nalazim i u našega Natalisa: XLVI 180.

vruč; znati = *calleo*. No sličnih prozodijskih pogrešaka nalazimo u to vrijeme i u drugih pjesnika²⁴.

XV 64 *habē* mj. *habē* — Ili analogijom prema X 418 *cavē*, što je pravilno, ili pod utjecajem srednjovjekovne versifikacije gdje se prema prilogu takva završetka moglo pokratiti i dugo -e u imperativu glagola II konjugacije²⁵.

XV 107 *defatigata* mj. *defatigata* — Ili je posrijedi omaška ili je pjesnik, što mi se čini vjerojatnije, svjesno izmijenio kvantitet trećega sloga jer oblik s prozodijskom vrijednošću — — — — — nije mogao ući u heksametar²⁶.

XV 143 i 551 *apparitor* mj. *apparitor* — Ili je pjesnika zavela duljina vokala *i* u *nomina agentis* od glagola IV konjugacije, npr. *auditor*, *finitor*, *munitor* (*apparitor* se naslanja uz *appareo*, 2. koji u participijskoj osnovi ima kratko *i*) ili je kvantitet toga sloga izmijenjen iz metričkih razloga.

XV 266 *Prōcula* mj. *Prōcula* — Vjerojatno metričko produljivanje.

XV 343 *dōmo* mj. *dōmo*.

XV 346 *ērīnāceus* mj. *ērīnāceus* — Želeći pošto-poto da tu po daktilski ritam nezgodnu riječ uvrsti u heksametar, Bunić je, dirajući u kvantitet prvih triju slogova, učinio čak tri prozodijske pogreške.

XV 419 *Mārāthus* mj. *Mārāthus* — grč. *μαρᾶθος*; vidi napomenu uz V 160.

XV 451 *torcūlare* mj. *torcūlare* — v. napomenu uz I 220.

XV 471 *angīportis* mj. *angīportis* — v. napomenu uz I 220.

XV 580 *bāses* mj. *bāses* — v. napomenu uz V 160.

XV 794 *dēcūrio* mj. *dēcūrio* — Dvije prozodijske pogreške. Buniću je vjerojatno bila nepoznata etimologija te riječi, pa ju je mogao krivo povezati sa *dē* + *cūra*.

XVI *videro* mj. *videro* — Očita prozodijska pogreška (jer korijen tog glagola ima u perfektnoj osnovi dugo *i*) ili pretjerana pjesnička licencija.

XVI 337 *praebē* mj. *praebē* — Vjerojatno utjecaj srednjovjekovne versifikacije; vidi napomenu uz XV 64.

Riječi s dvojakom prozodijom. U Bunića — ali i u drugih humanista — nalazimo stanovit broj riječi sa dvojakom prozodijom jednoga određenog sloga. Među njima jedan je, manji, dio takvih koje tu osobitost vuku još od antičkih vremena, pa ih susrećemo u dvojakom prozodijskom liku i u Vergilija, koji je i u tehnici stiha služio kao prvi uzor humanističkim pjesnicima, napose epicarima.

Od latinskih riječi osobito su česte dvije: *connūbium* II 33, V 204, IX 36, XII 218, 321, XIII 420 i 489 — *connūbium* I 445, V 398, XIII 401 i *connūbiale* XIII 430 i XIV 24 te particip *excītus* npr. IX 372, XI 662 i *excītus* npr. X 173, XIV 15 265, 712. Nalazimo također *prōpagine* XV

²⁴ Marulić na primjer ima *lūto* mj. *lūto* (XI 227) i *pīlas* mj. *pīlas* (XII 251)

²⁵ U pjesmi *Ad Virgīnem beatam*, st. 140 Marulić ima *implē*!

²⁶ Isp. u Marulića, *Dav.* VI 315 i XII 304 *impedīmenta* mj. *impedīmenta*.

449, 748 i *prōpagine* IX 447, *rettulit* XI 401 i *retūlit* XI 157, *nemō* i *nemō* (oboje u VI 282) te *ergō* VIII 151 i *ergō* XI 266, XII 24, 700, XV 308²⁷.

Od grčkih je riječi najčešća *chorēa* (χορεία), s nepokraćenim vokalom (na kraju stiha) u V 184, VIII 328, IX 502, X 31, XI 654, XII 70, 217, XIII 136, 773, XVI 26, 514 i s pokraćenim *e* (u sredini stiha) u VII 304, VIII 322, XII 118. Tako je upotrijebljen i pridjev *Eous* (ἤως), tj. s kratkim *e* (na kraju stiha) u V 492, VII 169, XI 571, XII 577, XIII 68 i s dugim *e* (u sredini stiha) npr. u XI 284 te imenica *platēa* s dugim *e* u VIII 481, X 668, a s kratkim u XII 342²⁸.

Povrh ovih dvostrukosti koje, kako je rečeno, imaju pokriće u praksi klasičkih rimskih pjesnika, u Bunića nalazimo podosta riječi s točnom i, s klasičkoga stajališta, pogrešnom prozodijom²⁹. To su (navodim ih redom):

- III 428 *gēnua* mj. *gēnua*, ali XII 81 *gēnu*.
- IV 66 *ēvecta* mj. *ēvecta*; svagdje drugdje taj se prefiks javlja s točnim kvantitetom, tj. kao dugo *e*³⁰.
- XI *trūtina* mj. *trūtina*, ali IX 21 *trūtīnata*.
- XI 233 *exquirite* mj. *exquirite*; drugdje točno, npr. XI 731 *exquirīt*.
- XI 494 *duōdenae* mj. *duōdenae*, ali IX 318 *duōdena*.
- XII 183 i XIII 34 *dēnaria*, ali VIII 450 i IX 327 točno: *dēnaria*.
- XII 751 *fūres*, ali XV 424 točno: *fūres*.
- XIII 214 i XV 777 *fāvis*, ali VIII 265 i XV 787 točno: *fāvis*.
- XIII 592 *hālītus*, ali XV 475 točno: *hālītus*.
- XIV 79 *ōvibus*, ali u sljedećem stihu točno: *ōvibus*.
- XIV 769 *ēburnea* mj. *ēburnea*, ali II 98 *ēbur*, VII 1 *ēburno*.
- XV 539 *nēquam* mj. *nēquam*, ali XI 420 *nēquissimus* i X 284 *nēquitiae*.
- XV 605 *ācu*, ali XV 537 točno: *ācu*.
- XV 724 *patricidae* mj. *patricidae* ili čak s dvije prozodijske pogreške XV 31 *patricidii* mj. *patricidii* i XVI 218 *fratricida* mj. *fratricida*, ali V 37 i XI 127 točno: *homicida*.

Dvojaku prozodiju, točnu i pogrešnu, nalazimo i u sljedećim grčkim riječima:

- V 8 *erēmita* mj. *erēmita*, isp. ἔρημος³¹, ali V 4 *erēmi*³²

²⁷ S kratkim *-o* dolaze te riječi prvi put u Ovidija (*Am.* 1, 8, 43; *Her.* 5, 59).

²⁸ *Orichalcum* (ὀρείχαλκος) i *Orion* (Ὀρίων) dolaze u Bunića, kao i u Vergilija, samo s kratkim vokalom; isp. II 250 i VI 497.

²⁹ Tako i u Marulića, isp. G o r t a n, o. c., str. 108. U Natalisa nalazim *spīritus* (LXXI 2) i *spīritus* (I 159 i LI 37) te *dābat* (LXXVIII 5) i *dābat* (u prethodnom stihu!).

³⁰ Jednom se i prijedlog *e* javlja s pogrešnom prozodijom: XV 343 *ē dōmo*. U Natalisa nalazim *ēlevasse* (LXVII 11).

³¹ U srednjem je vijeku bila moguća jedna i druga skanzija, isp. H. M y ś - l i w i e c, *Zarys wersyfikacji łacińskiej średniowiecza* (u kolektivnom radu *Met-ryka grecka i łacińska*, Wrocław 1959) str. 143.

³² U Natalisa naprotiv nalazim *erēmi* (LXXIV 5).

- XI 648 *Chāris*, ali drugdje točno: *Chāris*, npr. XIV 372.
 XII 565, XVI 281, 324, 332, 339, 345 *Dīdymus* mj. *Didymus*,
 ali V 511 točno: *Dydimus* (s pravopisnom ili tiskarskom
 pogreškom, isp. grč. δίδυμος).

- XV 523 *Cyrenes* mj. *Cyrenes*, ali XVI 557 *Cyrenae*.

Prozodija kod hebrejskih vlastitih imena. U srednjovjekovnih latinskih pjesnika, a tako i u mnogih u doba humanizma, samo se rijetka hebrejska imena javljaju u ustaljenu prozodijskom liku, dok pjesnici u pravilu postupaju vrlo slobodno tretirajući isti slog prema potrebi sad kao dug, sad kao kratak³³. Tako postupaju najčešće i Bunić, na primjer:

- IV *Ēmaus* — XVI 166 *Ēmaus*.
 IV 447 *Iōannes* — IV 487 *Iōanni*, IX 287 *Iōannem*.
 VII 253, XIV 641 *Samsōna* — XIV 789 *Samsōna*.
 VII *Gerāsae* — XI 508 *Gerāsana*.
 IX 42 *Sāmariam* — IX 55 *Sāmaritis*.
 X 62 *Bēlial* — *Cerb.* III 83 *Bellial*.
 X 748 i 751 *Nazāreus* — XIV 581 *Nazāreth*.
 XI 169 *Ābramum* — XI 171 *Ābramus*.
 XI 270, XIII 56, 633, XVI 399 *āmēn*, *āmēn* (promjena kvantiteta u oba sloga)
 XI 444 *Davitidae* — XIII 82 *Davidis*.
 XI 483 *Isrāēl* — XII 308 *Isrāēl*.
 XII 813 *Zāchae* — XII 817 *Zācheya*.

Povrh toga, hebrejska se imena — i u latiniziranom i u izvornom obliku: *Iesus*, *Iudas*, *Ioseph*, *Iacob(us)* — tretiraju, zavisno od stihovnih potreba, kao *Ie-sus* (npr. IV 297) ili, po uzoru na grčka imena takva početka u klasičkim pjesnika, s tzv. dijerezom, tj. *I-e-sus* (npr. II 64), *Iu-das* (npr. V 514) i *I-u-das* (npr. XIV 262), *Io-seph* (npr. IV 122) i *I-o-seph* (npr. II 32), *Ia-co-bus* (npr. V 512) i *I-a-cob* (npr. V 507)³⁴.

Analogno tome nalazimo jednom isti tretman jednoga grčkog imena: XV 633 *I-ac-che* i, suprotno klasičkoj praksi, XV 538 *Iac-che*.

Produljivanje kratkih vokala u završnom slogu. Po ugledu na klasičke rimske pjesnike i Bunić uzima u jačini kao dug završni vokal u nekim riječima i oblicima u kojima se on pokratio po zakonu o jampskom pokraćivanju (pa se stoga u slabini uvijek i računa kao kratak). To u prvom redu vrijedi za zamjeničke oblike *mihi*, *tibi*, *sibi* te priloge *ibi* i *ubi* i još neke druge. Povrh toga, u Bunića nalazimo povremeno i *homō* (npr. X 22), *egō* (npr. XV 59), a jednom i *duō* (VIII 450), pa čak i *quasi* (XI 99), što se u klasičkim pjesnika ustalilo u pokraćenom, pirihijskom obliku³⁵.

Također po ugledu na spomenute pjesnike, u Bunića se češće i u oblicima s drugačijom prozodijskom vrijednošću produljuje kratak

³³ Isp. Norberg, *Introduction*, str. 18 i d.

³⁴ Prvi se oblik upotrebljava uglavnom u sredini, a drugi, rastegnuti, na kraju stiha.

³⁵ Isp. o tome A. Ernout, *Morphologie historique du latin*, Paris 1945^a, str. 75, 159 i 169, F. Crusius, *o. c.*, str. 24.

vokal u jačini, pred kojom muškom cezurom, napose pred završnim -s, ali i inače, npr. XI 92 *huiūs* (H) *edisserit*, XI 252 *divinūs* (H), XI 504 *praepēs* (H), XII 8 *gurgēs* (H) *et*, XIV 52 *hebēs* (H) *et*³⁶, XII 501 *chaōs* (P) *et*, XIII 627 *figetis* (T) *alios*, XIV 369 *praecipuūs* (T) *est*; XII 36 *venit* (P) *optatis*, XIII 542 *in* (T) *una*; XII 385 *caudā* (P) nom. sg., XII 270 *falsā* (H) *fuge crimina*, XIII 56 *phamā* (H) nom. sg.

Posebnu pažnju privlače slijedeći oblici s produljenim -e u heftemimeri, koje u klasičkih pjesnika uvijek vrijeđi kao kratko: XIV 685 *tutē* (pojačano *tu*), XIII 631 *necē* (abl. sg.), II 78 *facilē*³⁷. Vjerovatno je i to utjecaj srednjovjekovne latinske versifikacije gdje se, u nekih pjesnika, mogao produljiti u jačini gotovo svaki krajnji kratak vokal³⁸. Jednom nalazimo čak i *facē* (P) *nos* XIV 768 mjesto *fac*³⁹.

Ostali prozodijski nedostaci i licencije. Kako se u antičkih pjesnika kratak slog ne produljuje u slabini nigdje osim na kraju stiha, to valja ocijeniti kao prozodijsku i(li) metričku pogrešku što je unesen trohej mjesto daktila na slijedećim mjestima: XII 114 *Exin* (D) *indulgent*, XII 810 *Sedē* (abl. sg.) — D — *sycomori* i XI 627 *domuissē* (B) *regna*⁴⁰.

Ovamo pripadaju i neke neobične siniceze. Osim već navedenog primjera XI 171 *fiēret* isp. i X 298 *durescunt* (B) *āenea* mj. *aēnea*⁴¹, XIII 757 *Lynceus* (= *aeus*) — D — *huc oculus*⁴² i XI 508 *humilibūs* = *humlibūs*⁴³.

Evo sada i prozodijskih nedostataka iz epa *De raptu Cerberi*: Liber I — 72 *Cyrenis* mj. *Cyrenis*⁴⁴, 149 *Memphiticus* mj. *Memphiticus*, 152 *styrace* mj. *styrace*, 166 *Limnōria* mj. *Limnōria*, 167 *Lēgaea* mj. *Lēgaea* i *Orithya* mj. *Orithya*, 184 *ācentea*, 219 *ācentea*, 219 *Ārar* mj. *Ārar*, 246 *pālatia* mj. *pālatia*, 264 *Cybelles* mj. *Cybēles*, 287 *Phānetis* mj. *Phānetis*;

³⁶ Isp. u Natalisa *vulnūs* (H) *in vulnera* (LVI 35).

³⁷ Istu skanziju ima i Marulić, *Dav.* VIII 371 i Polikarp Severitan, *Sol.* I 26 II 229.

³⁸ Isp. Norberg, *Introduction*, str. 9 i d. Anonim u Natalisa skandirai *saepē* (XCI 1), a sam Natalis *iudicē* (XLVII 26) i *dominē* (XXXVIII 49).

³⁹ Taj stari oblik ali s pokraćenim -e, ima Plaut, *Pseud.* 18: *fūce nos cērtum* Utjecaj scenika? Isp. i bilješku 22.

⁴⁰ Je li posrijedi Bunićeva omaška ili pretjerana prozodijska licencija njegova vremena, nije moguće reći jer ta pojava nije dovoljno istražena. Napominjem samo da isti nedostatak nalazimo u Marulića, *Dav.* VII 48 *perfusūs* (B) *unguine*, X 293 *respondit* (B) *illa*, X 452 *omnīs*, (B) *omnia* i u Polikarpa Severitana, *Sol.* II 190 *meretricīs* (B) *ore*. Inače, sam je Bunić ispravio takve nedostatke u drugom izdanju *De raptu Cerberi* (III 222 i 253) prepravivši trohej u spondej; vidi o tome dalje.

⁴¹ Isto ima i Marulić, *Hymnus ad Deum*, st. 79: *aēnea maturies*.

⁴² Dok je siniceza kod grčkih imena na -eus obična, kod pridjeva se na -aeus, bar u klasičko doba, ne prakticira.

⁴³ Tako taj oblik tumači Körbler, o. c., str. 125. Inače, prokeleuzmatik mjesto daktila nalazimo, kako je poznato, od antičkih pjesnika samo u Enija, a Bunić jednom ima, no vjerovatno omaškom, čak stopu od pet mora, peon prvi (—UUU): XV 229 *Forpicibus Christus, quod ferreus olpilio instat*.

⁴⁴ Isp. već navedeno mjesto *Chr.* XV 523.

Liber II — 104 *Bellides* mj. *Bellides*, 312 *exēdit* mj. *exēdit*⁴⁵;

Liber III — 167 *Rhēa* mj. *Rhēa*, 198 *Aidōnei* mj. *Aidōnei* (u toj su riječi dvije prozodijske pogreške), 262 *Cyclōpis* mj. *Cyclōpis*.

Kako se vidi iz navedenih mjesta, Bunić i ovdje podosta griješi u prozodiji grčkih riječi. No i pogrešaka u latinskim riječima bilo je prethodno više, ali ih je pjesnik u drugom izdanju uklonio na slijedećim mjestima:

I 292 *aderat* prije: *vēnerat*, 297 *supprimit* prije: *suffocat*, II 257 *nox importuna* prije: *palūs importuna*, III 30 *detecta* prije: *revēlata*⁴⁶, 151 *Iupiter alto* prije: *pāter in alto*, 222 *et tunc ipse* prije: *tunc ēt ipse*, 237 *domus alta* prije: *palūs alta*, 253 *daemonas ut cunctos* prije: *daemonas ut omnis*.

Također je iz prozodijskih razloga⁴⁷ promijenjen redosljed Nerei-da u I 166—167, pri čemu je pjesnik uspio unijeti ime još jedne Nereide. U prvom izdanju ti su stihovi glasili ovako:

*Et Chlime/ne Lim(i)nō/riaque H /Acte/iue Spi/oque
Cymotho/e Cy/mōdō/ceque et/flava Ori/thya*

a u drugom:

*Et Chlyme/ne, Limnō/ria, Ac/tei/ Cymodo/ceque
Cymotho/leque Le/gaeaque,/ Spio et/ flava Ori/thya.*

Stihovi ni sada nisu besprijeekorni, ali su barem ispravljene skanzije u imenima *Spio* i *Cymodoce*.

I u manjim Bunićevim pjesmama nailazimo na pokoji prozodijski nedostatak ili licenciju koja odudara od klasičkoga uzusa. Navodim tri najuočljivije: u pjesmi kardinalu Egidiju od Viterba (koja je ispevana u falečkom jedanaestercu) st. 13 *mēlos*⁴⁸ mj *mēlos*, u pjesmi kardinalu Trivulziju st. 29 *cūi* mj *cūi*⁴⁹ i u pjesmi *Lex sibimet posita*, st. 8 *necessārium* mj. *necessārium* (ili s neobičnom sinicezom: *necessarium*).

Iz pokazanih primjera proizlazi da su odstupanja od klasičke prozodije u Bunića raznovrsna i da su, vrlo vjerojatno, različita podrijetla:

Do jednih je, čini se, došlo pod utjecajem srednjovjekovne versifikacije kojoj su svojstvene ili bliske skanzije poput *muliēre*, *iūnior*, *septuāgena*, *retūdīt*, *scīdit*, *probē*, *habē*, *praebe*, *tutē*, *necē*, *facilē* itd., siniceze *fīēret*, *necessarium*, *Lynceus* (= -aeus), dijereza *cūi* i dr. Taj se, u Bunića prilično znatan utjecaj može, po mojem mišljenju, objasniti time što je Bunić, kao i Marulić, obrađivao biblijske teme izlažući događaj za događajem, kronološkim redosljedom kako ih je nalazio u Bibliji, tj. na tradicionalan način kojim su se u sličnoj prilici služili srednjovjekovni nabožni pjesnici još od starokršćanskih vremena. Čini se dakle mogućim da je Bunić, respektirajući spomenute prozodijske licencije, želio i tim formalno-metričkim elementima dati nešto specifičnoga kolorita svojem epu s izrazito biblijsko-religioznom tematikom.

⁴⁵ Iz konteksta se vidi da je riječ o prezentu. Isp. i u Natalisa *ēdendi* (XLVI 82.)

⁴⁶ Tako je i Marulić (*Dav.* III 96) *revēlabo* zamijenio sa *reserabo*.

⁴⁷ K ö r b l e r, o. c., str. 87, veli da ne zna zašto.

⁴⁸ Istu skanziju ima i Marulić, *Dav.* II 266.

⁴⁹ Kao dvosložan javlja se taj oblik tek u kasnom latinitetu, ali mu je prvi slog kratak: *cūī*, isp. E r n o u t, o. c., str. 154.

Također smatram da nije posrijedi nepoznavanje klasičke prozodije niti omaška kad u Bunića nađemo na skanzije poput *ūter*, *utrāque*, *dōmus*, *pāter* (Cerb. I izd.), *fāc*, *crāpula*, *tritici*, *tribula*, *tricesima* i sl. Prije će biti da se pjesnik svjesno odlučio za kvantitet koji je, sudeći po tome što ga u tim čestim riječima nalazimo i u njegovih suvremenika, bio uobičajen u njegovo vrijeme.

Po ugledu na klasičke rimske pjesnike i Bunić primjenjuje tzv. metričko produljivanje, napose u riječima i oblicima koji se sastoje od niza kratkih slogova, i to u imenima *Tibērius*, *Tybēriadis*, *Prōcula*, *Libanus Cilicia*. Ali taj postupak proširuje on proizvoljno i na grčke i hebrejske riječi, npr. *parābola*, *parābolicus*, *paralýsis*, *decāpoleos*, *pharisāicus*.

Uočljiva prozodijska licencija u Bunića jest produljivanje kratka vokala u slijedećim riječima troheiskoga ritma: *universus*, *senticosus*, *sacrōsanctus*, *publicanus*, *apparitor*, *torñclare*, *angiportum*.

Osim utjecaja srednjovjekovne i klasičke versifikacije moguće je u Bunića na području prozodijskih licencija i metričkih nepravilnosti zapaziti, po mojem mišljenju, i stanovit utjecaj starijih rimskih pjesnika: Enijev, u upotrebi prokeleuzmatika mjesto daktila (*hīmilibus*) i scenikā, u tzv. jampskom pokraćivanju u riječi *philācteria*, za što u Bunićevih suvremenika, kako je istaknuto, ima i više primjera.

Stanovita nonšalantnost koja je karakteristična za ono doba i kad je riječ o pravilima gradnje stiha, ogleda se u Bunića možda najizrazitije u povećem broju riječi s dvojakom prozodijom, klasički korektnom i pogrešnom, bilo proizvoljnom bilo srednjovjekovnom (*ācu* — *ācu*, *gēnu* — *gēnuā*, *fūres* — *fūres*, *homicīda* — *patricīda* i *fratricīda* i dr.).

Proizvoljnost kojoj, kao i primjerima iz prethodnoga stavka, leži u osnovi pjesnikova težnja za što lakšim oblikovanjem stiha, najdrastičnije je došla do izražaja u skanzijama poput *dētur*, *stāret*, *fecēritis*, *videro* i sl., gdje je zaista teško pretpostaviti da tako dobar pjesnik i vrstan versifikator nije znao točan kvantitet kritičnoga sloga u tako banalnim primjerima.

Kod etimološki slabije prozirnih riječi, a koje se uz to rjeđe susreću u poeziji, Buniću je mogao biti nepoznat kvantitet osnovnoga sloga, pa odatle vjerojatno i pogreške poput *sōcordia*, *lābrusca*, *scābella*, *pūpilla*, *dēcūrio*, *frāmea* i dr.

To pogotovu vrijedi za takve pogreške u grčkim riječima *Būbastis*, *condylus*, *scōria*, *Mārāthus* i dr., jer su humanisti, kako je rečeno, u pravilu znatno slabije poznavali grčki jezik negoli latinski, pa su stoga skanzije poput *bāses* i *mēlos* u latinista Bunićeva vremena bile česte i nipošto neobične.

Vrijedno je također napomenuti da su u Bunića, kao uostalom i u drugih neolatinskih pjesnika, odstupanja od klasičke prozodije da-

⁵⁰ Postojali su i specijalni priručnici za prozodiju; Marulić navodi u popisu knjiga svoje biblioteke takav jedan *De quantitate sylabarum*.

⁵¹ Iako treba reći da je to učinio nekako usput, jer je najveću pažnju obratio na to da nađe adekvatniju riječ i da u nekim pojedinostima poboljša poetski izraz.

leko češća u osnovnim slogovima negoli u sufiksima i nastavcima. No to je i razumljivo ako se ima na umu da je kvantitet ovih posljednjih već u školi bio mnemotehnički dobro utvrđen⁵⁰, pa se *poeta doctus* osjećao tu više negoli drugdje obvezanim da ga se što striktnije pridržava. Tako je i u Bunića, izuzevši primjere metričkoga produljivanja i neke izrazito srednjovjekovne skanzije, moguće navesti samo ove tri pretjerane licencije ili omaške: *servitūs, sis, exis* (uz već navedeno *fecēritis*).

Spomenuli smo da je Bunić, priređujući drugo izdanje epa *De raptu Cerberi*, dobrim dijelom uklonio prozodijske nedostatke, bar one u latinskim riječima⁵¹. Zašto nije tako postupio i u glavnome svom djelu *De vita et gestis Christi*, nije poznato. U pismu naime kardinalu Egidiju od Viterba⁵² veli da je tekst ponovo pregledao i da ga je do kraja dotjerao, da mu je dao „*ultimam, meo quidem iudicio, perpolitionem*“. Čini se dakle da takve nedostatke ili nije osjećao ili ih nije smatrao bitnima, kao što ih nije smatrao ni spomenuti kardinal, što se najbolje vidi po tome da je Bunićevo djelo ubrzo dobilo *imprimatur* najviših crkvenih vlasti.

Na koncu, valja još jednom naglasiti da navedeni nedostaci najvećim dijelom ne predstavljaju Bunićeve „inovacije“ jer ih u većoj ili manjoj mjeri, u sličnom obliku, a kadšto čak i u istom izričaju, nalazimo — kako smo pokazali — i u drugih humanističkih pjesnika, njegovih uglednih suvremenika.

I još nešto: Ako se ispuste iz vida prozodijski nedostaci, možemo ipak sa sigurnošću reći da Bunić vješto gradi heksametar, da mu je stih gladak, tj. da u svim zahtjevima ritmičke strukture toga složenog stiha uvelike slijedi onaj njegov oblik koji nalazimo u pjesnikovih klasičkih uzora. No o tome drugom prilikom.

Zadar.

B. Glavičić.

RÉSUMÉ

B. Glavičić: DE LA PROSODIE DU LATINISTE JAKOV BUNIĆ

Jakov Bunić (1469—1534), de son nom latinisé *Iacobus Bonus Racusaesus*, auteur des poèmes épiques *De raptu Cerberi* (environ 1500) et *De vita et gestis Christi* (1526), est un des personnages les plus remarquables de la littérature croate de l'époque de l'humanisme. Poète doué, il possédait des connaissances solides de la langue latine et du vers latin. Cependant, dans ses poèmes épiques il y a un nombre considérable de manques prosodiques et de licences poétiques inusitées en latin classique. Après avoir analysé tous ces éléments, l'auteur de cet article aboutit à conclure que les raisons en sont les suivantes:

- respect de la prosodie des poètes religieux latins du Moyen Age;
- imitation des poètes romains plus anciens et pas seulement des poètes épiques;
- une certaine nonchalance liée à la personnalité même de l'auteur;
- ignorance de l'étymologie de certains mots rares;
- connaissance insuffisante de la langue grecque.

Ces manques cependant se trouvent dans une mesure plus ou moins grande aussi dans les ouvrages de quelques autres latinistes croates, contemporains réputés de Bunić (Marko Marulić, Franjo Božićević Natalis, Ivan Polikarp Severitan).

⁵² Ovoga je papa odredio da prouči Bunićevo djelo prije tiskanja; pismo se nalazi na strani CCXCVII izdanja iz god. 1526.